

ZAMONAVIY ANTROPONIMIYA TIZIMIDAGI TAXALLUSLAR

Avezova Dilovar Salimovna - o'qituvchi

Buxoro davlat universiteti, Buxoro sh., O'zbekiston

d.s.avezova@journal.buxdu.uz

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy onomastikaning eng muhim bo'limlaridan biri bu antroponimika - shaxsiy ismlar, otasining ismi, familiyasi, taxallusi, taxallusi va boshqalarni o'z ichiga olgan shaxsni nomlash haqidagi fanning shakllanishi ko'rib chiqiladi. Agar asosiy antroponimik birliklar (ismlar, otasining ismi, familiyalari) uzoq vaqtdan beri olimlarning qiziqishi mavzusi bo'lib kelgan bo'lsa, ular turli jihatlarida to'plangan, tavsiflangan va o'rganilgan bo'lsa, unda taxalluslar — norasmiy nomlarning katta qatlami - asosan adabiyotshunoslar, madaniyatshunoslar asarlarida tahlil qilinadi va til nazariyasi nuqtai nazaridan etarlicha o'rganilmagan, shuning uchun ular alohida lingvistik qiziqish uyg'otad.

Kalit so'zlar: kommunikativ lingvistika, bibliograf, preonomastik, zamonaviy taxalluslar, adabiyotshunoslar, madaniyatshunoslar.

Maqolada taxalluslarning quyidagi asosiy qoidalari ko'rib chiqildi:

1. Taxallus antroponimlar toifasiga kiradi va antroponimlarga xos xususiyatlarni o'z ichiga oladi; shu bilan birga, u boshqa onomastik birliklardan farq qiladi, foydalanish doirasi cheklangan, o'ziga xos funktsiyalarni bajaradigan va muallifning o'zini o'zi nomlash natijasi bo'lgan birlik.

2. Taxallusni shakllantirishda bir nechta nom hosil qiluvchi chiziqlar mavjud. Sun'iy nominatsiya so'zlari sifatida taxalluslar turli xil ekstralingvistik omillar bilan vujudga keladi va funktsional jihatdan aniqlanadi: ta'qiblardan qochish istagi, qabul qiluvchini tasavvuf qilish istagi, muvaffaqiyatga ishonchsizlik, o'z familiyasining nomuvofiqligi, moda, tijorat sabablari va boshqalar.

3. Taxallusning semantikasi, boshqa onimlar bilan bir qatorda, apellyatsiya semantikasidan farq qiladi, antroponimlarning semantikasi bilan farqlarni aniqlaydi va murakkab iyerarxik tuzilishga ega. Taxallusli semantikaning ikki tomonlama tabiati, ko'rib chiqilayotgan birliklarning asosning preonomastik ma'nosini saqlab, to'g'ri nom vazifasini bajarish qobiliyatida yotadi.

4. Taxalluslar ko'p funktsiyali belgilar.. Taxallusning semantikasi, boshqa onimlar bilan bir qatorda, apellyatsiya semantikasidan farq qiladi, antroponimlarning semantikasi bilan farqlarni aniqlaydi va murakkab iyerarxik tuzilishga ega. Taxallusli semantikaning ikki tomonlama tabiati, ko'rib chiqilayotgan birliklarning asosning preonomastik ma'nosini saqlab, to'g'ri nom vazifasini bajarish qobiliyatida yotadi.

5. Taxalluslar ko'p funktsiyali belgilar. Ularning muhim xususiyati funktsiyalarning murakkab o'zaro ta'siri, boshqa antroponimlar bilan taqqoslaganda ularning katta to'plami, shuningdek maxsus ezoterik funktsiyaning mavjudligi.

6. Badiiy taxallus matnning o'ziga xos elementi bo'lib, u eng muhim matn hosil qiluvchi kategoriya - muallifning qiyofasi bilan bog'liq. Matndagi maxsus pozitsiya (boshlang'ich yoki yakuniy), foydalanishning fakultativligi taxallusni estetik jihatdan muhim tarkibiy qismga aylantiradi va badiiy matnning til niyatlarini birlashtirishning o'ziga xos funktsiyasini belgilaydi.

7. Taxallus-bu faqat sun'iy, maqsadli o'zini o'zi boshqarish natijasidir. Taxallusni tanlashda odamning qayta ishlashga bo'lgan ehtiyoji amalga oshiriladi. Taxallus nominatsiyasi tabiiy nominatsiya modellarini saqlab qoladi, shu bilan birga o'z an'alarini belgilash usullari va tamoyillarida rivojlantiradi. Taxallusni shakllantirish til qonunlarini ijodiy qayta ko'rib chiqish uchun turli xil vositalar va usullar bilan ajralib turadi.

60-yillarning boshlari. onomastikaning zamonaviy maqomida shakllanish davri deb hisoblanishi mumkin, shu vaqtdan boshlab o'z nomlari haqidagi fan tilshunoslikning eng faol o'rganilgan sohalaridan biriga aylandi. Fanlararo qidiruv jarayonida tadqiqot ob'ekti va predmeti aniqlanadi, onomastik fanning uslubiy apparati ishlab chiqiladi. Onomastika an'anaviy ravishda bir qator boshqa tilshunoslik fanlari bilan o'zaro ta'sir qiladi: onomasiologiya, sotsiolingvistika, matn lingvistikasi, stilistika, kommunikativ lingvistika va boshqalar. Zamonaviy onomastikaning eng muhim bo'limlaridan biri bu antroponimika - shaxsiy ismlar, otasining ismi, familiyasi, taxallusi, taxallusi va boshqalarni o'z ichiga olgan shaxsni nomlash haqidagi fan. Agar asosiy antroponimik birliklar (ismlar, otasining ismi, familiyalari) uzoq vaqtdan beri olimlarning qiziqishi mavzusi bo'lib kelgan bo'lsa, ular turli jihatlarida to'plangan, tavsiflangan va o'rganilgan bo'lsa, unda taxalluslar — norasmiy nomlarning katta qatlami - asosan adabiyotshunoslar, madaniyatshunoslar asarlarida tahlil qilinadi va til nazariyasi nuqtai nazaridan etarlicha o'rganilmagan, shuning uchun ular alohida lingvistik qiziqish uyg'otad. Taxallus-bu so'z va so'z sifatida u tilning ajralmas qismini tashkil qiladi, uning qonunlariga bo'ysunadi va lingvistik usullar bilan o'rganilishi kerak. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, hozirda ellikdan ortiq turli xil taxalluslar mavjud, ammo ularning qoniqarli va umume'tirof etilgan tasnifi hali ham mavjud emas. Taxalluslarning barcha turlari tavsiflanmagan, antroponimiyaning ushbu bo'limining hajmi va chegaralari aniq belgilanmagan. Yuqorida aytilganlarning barchasi taxalluslarni batafsil tavsiflash va tasniflash zarurligini belgilaydi. Psevdo-nimika (ya'ni soxta ismlar haqidagi fan) deb atash mumkin bo'lgan taxalluslar haqidagi fan aniq fanlararo xususiyatga ega: u tilshunoslik va adabiyotshunoslikka teng darajada yaqin. Bibliograflarning vazifasi taxallusning u yoki bu shaxsga tegishli ekanligini aniqlash (atribut), taxalluslarning lug'atlarini

tuzish; adabiyotshunoslarning vazifasi taxalluslarning kelib chiqishini tushuntirish, odamning xayoliy ismga murojaat qilish sabablarini aniqlashdir; tilshunoslar taxalluslarning ta'lim usullari va semantikasini o'rganishlari kerak. Taxalluslarni o'rganish tarixiy voqealarni, shuningdek fan, adabiyot, san'at tarixini to'liqroq namoyish etishga imkon beradi. Onomastik lug'at ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarga juda sezgir bo'lib, o'z tizimini va uning alohida tarkibiy qismlarini ijtimoiy buyurtmani maqbul bajarish uchun sozlaydi. Shunday qilib, taxalluslar til va jamiyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatadigan ekstralingvistik ahamiyatga ega bo'lgan faktlarni aniqlash uchun boy manbadir. XIX-XX asrlarda. onomastik tizim yangi birlik bilan to'ldiriladi — ijtimoiy hayotda va adabiyotda, ayniqsa yozuvchilar, siyosatchilar, jurnalistlar, rassomlar, rassomlar, olimlar va boshqalar kabi ijtimoiy-professional guruhlar orasida keng qo'llaniladigan taxallus. Taxalluslarning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganayotganda, ularning boshqa onimlarga nisbatan qanday pozitsiyani egallashini aniqlash muhimdir. Tadqiqotimizda biz to'g'ri nomlar to'plamini maydon tuzilishi sifatida ko'rib chiqamiz. Maydonga kiritilgan birliklar har bir a'zosi bir qator parametrlar bo'yicha boshqalar bilan bog'langan tizimdir. Periferik pozitsiyani egallagan taxallus antroponimlarga xos bo'lgan umumiy xususiyatlarni o'z ichiga oladi va ular bilan boshqa onomastik guruhlardan farq qiladi. Shu bilan birga, taxalluslar antroponimlar tizimida alohida birliklar qatlamini hosil qiladi: ular tarkibiy va funktsional ixtisoslashuv bilan tavsiflanadi. Nutq va tilda ismlarning antroponimik informatsionligi bir qator fonetik, so'z yasovchi, leksik, grammatik va boshqa xususiyatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Bu taxalluslarga tizimlashtirishning bir nechta tamoyillarini qo'llash imkoniyatini anglatadi. 4G taxallusni o'rganishga pragmatik yondashuv uning ko'p funktsional maqsadini aniqlashga imkon beradi. Taxalluslarning muhim xususiyati bu funktsiyalarning murakkab o'zaro ta'siri, ularning boshqa antroponimlarga nisbatan katta to'plami. Maxsus ezoterik va reklama funktsiyalarining mavjudligi taxallusni boshqa onim turlaridan (ismlar, otasining ismi, familiyalari, taxalluslari) ajratib turadi. Matn hosil qiluvchi funktsiya ko'rib chiqilayotgan nom turining adabiy onomastika bilan umumiyligini ochib beradi. Biroq, matn ichidagi o'z nomlaridan (belgilar nomlari, geografik nomlar) farqli o'laroq, na-1 taxalluslari grafik nominatsiyaning maxsus pozitsiyasida (boshlang'ich yoki yakuniy) harakat qiladi. Taxalluslarning kuchli matnli pozitsiyasi ularning matnni tashkil qilishda va uning eng muhim toifalarini loyihalashda faol ishtirok etishini belgilaydi. Tushunishning o'ziga xos kaliti sifatida taxallus oluvchining bilimi, shaxsiy va tarixiy tajribasini, uning his-tuyg'ulari va his-tuyg'ularini faollashtiradi. Taxalluslarning funktsiyalarini o'rganish tilning ekspressiv vositalarining arsenalini to'liq o'rganishga, ma'lum bir muallif uslubining individual xususiyatlarini tushunishga imkon beradi. Kelajakda ushbu turdagi antroponimlarning funktsiyalari taksonomiyasini yaratish kerak, undan oldin

tasniflash mumkin bo'lgan printsiplar va qoidalarni aniq shakllantirish kerak. Agar siz onomastik makonni haqiqiy va xayoliy narsalarning nomlariga shartli ravishda ajratsangiz, unda taxalluslar, ehtimol, bu ikki guruh o'rtasida oraliq pozitsiyani egallaydi. Garchi ularning denotatlari nomzodning ongida qurilgan bo'lsa ham (ya'ni, bu ism haqiqiy ism emas), ular muallif obraziga bevosita bog'liqdir va haqiqiy ismlarning modellari asosida yaratilgan. Agar siz onomastik makonni haqiqiy va xayoliy narsalarning nomlariga shartli ravishda ajratsangiz, unda taxalluslar, ehtimol, bu ikki guruh o'rtasida oraliq pozitsiyani egallaydi. Garchi ularning denotatlari nomzodning ongida qurilgan bo'lsa ham (ya'ni, bu ism haqiqiy ism emas), ular muallif obraziga bevosita bog'liqdir va haqiqiy ismlarning modellari asosida yaratilgan. Taxallusli semantikaning ikki tomonlama tabiati taxallusning o'ziga xos ism vazifasini bajarish qobiliyatida, shu bilan birga o'zakning nomdan oldingi ma'nosini saqlab qolishidadir. Inson dunyodagi o'zini o'zi belgilashga qodir yagona ob'ektdir. Biroq, ushbu avtonomiyaning imkoniyatlari nafaqat cheklangan, balki ko'pincha u joylashgan jamiyat tomonidan oldindan belgilanadi. Taxallusni qabul qilishda, shaxsning o'z ism-sharifi aktida faol ishtirok etishi xarakterlidir. Muallif o'z nuqtai nazaridan o'z niyatini etkazish uchun onomastik lug'at imkoniyatlaridan foydalangan holda nominatsiyaning maqbul usulini tanlaydi. Taxallusni shakllantirish sohasida til qonunlarini ijodiy qayta ko'rib chiqish vositalari va usullarining xilma-xilligi juda katta. Odatda so'z yasovchi vositalar bilan bir qatorda mualliflar turli til darajalarining imkoniyatlaridan foydalanadilar. So'z ishlab chiqarish jarayonida me'yorni ongli ravishda buzishda muhim omil bu ifodaga munosabatdir. Yangi so'zlarning shakllanishi shaklning ko'proq ekspressivligiga intilish bilan bog'liq. Muallif til bilan o'ynaydi, o'zini namoyon qilish, qabul qiluvchiga hissiy ta'sir ko'rsatish uchun yangi til birliklarini yaratadi. Taxallusli ta'lim-bu juda muhim farqlarga ega bo'lgan tilning so'z shakllanishining quyi tizimi. Dissertatsiya taxallusni shakllantirishda yuzaga keladigan asosiy nominatsiya jarayonlarini aks ettiradi. Tadqiqot natijalari onomastika nazariyasining hali etarlicha o'rganilmagan qismiga aylandi. Taxallusni shakllantirish sohasida, birinchidan, yangi funktsiyada ishlatiladigan onomastik va apellativ so'z birikmalarining tayyor birliklari, ikkinchidan, tilda mavjud modellarga muvofiq qurilgan so'zlar, uchinchidan, faqat taxalluslar toifasiga xizmat qiladigan yangi nominativ birliklar qo'llaniladi. Taxalluslar fonetik, grafik, morfologik, leksiko-semantik va leksik-sintaktik usullar bilan hosil bo'ladi. Taxalluslarda ko'pincha ismning etimologiyasi yoki ildiz bo'lmagan morfemalarning semantikasi bilan bog'liq bo'lmagan, ammo estetik belgi sifatida taxallusning moddiy jihatdan ifodalangan tovush, tovush-harf yoki grafik shaklining ishlash sohasiga tegishli bo'lgan tarkibiy tuzilishning bir qismi namoyon bo'ladi. Tahlil ovozli tashkilot obrazlarni yaratish va taxalluslarning badiiy ekspressivligini kuchaytirish vositalaridan biri degan xulosaga asos beradi. Hozirgi kunda taxalluslarni tarqatishning asosiy sohasi estrada hisoblanadi. Pop musiqachilari orasida taxalluslarni yaratishning o'ziga xos qoidalari

mavjud. Zamonaviy rivojlanayotgan shou-biznes sharoitida taxalluslar savdo belgilari, texnik va tijorat nomenklaturasi kabi sun'iy so'zlarni yaratish elementlari bilan o'xshashliklarga ega bo'lib, reklama tiliga moyillikni ochib beradi. Savdo belgilari bilan taxalluslar ularning yaratilishining sun'iyli va til materiallariga erkin munosabatda bo'lish bilan bog'liq. Qabul qiluvchining e'tiborini jalb qilish, yoqimli uyushmalarni chaqirish, taxalluslar reklama funktsiyasini muvaffaqiyatli bajaradi. Shu bilan birga, albatta, asosiy semantik asosda savdo belgilari va ko'rib chiqilayotgan onim turi o'rtasida tub farq mavjud. Savdo belgilari apellyatsiyalarga yaqin va taxalluslarning onimikligi shubhasizdir. Taxalluslar tizimini shakllantirish va yanada rivojlantirish jarayonlari u yoki bu tarzda madaniy va dunyoqarash tartibining hodisalari bilan bog'liq. Til, urf-odatlar, madaniyatning o'zgarishi bilan taxalluslarning tarqalishining boshqa sohalari va yangi nom tanlash motivlari paydo bo'ladi deb taxmin qilish mumkin. Biroq, rivojlanish istiqbollari puxta baholash uchun zamonaviy taxalluslar tizimini sinchkovlik bilan tahlil qilish kerak. Taxalluslarni o'rganish onomastikaga olib kelishi mumkin bo'lgan ilmiy foyda tilshunoslarni ularga barcha e'tibor bilan munosabatda bo'lishga ishonitirishi kerak. Zamonaviy taxalluslar lug'atini tuzish uchun yig'ish ishlarini faollashtirish kerak. Lingvistik tadqiqotlarga taxalluslarni kiritish orqali biz to'g'ri ismning umumiy nazariyasini chuqurlashtirishimiz mumkin. Taxalluslar alohida e'tiborga loyiqdir, chunki ular turli fanlarning vakillari uchun foydali bo'lishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Rasmiy va semantik tomondan ularning lingvistik tahlilini iloji boricha batafsilroq qilish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kolosova S. taxalluslarning entsiklopedik lug'ati.
2. Avezova D. Speaking surnames and their role in the stylistic image of a work of art //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. C10. – C. 59-62.
3. A. Nurmonov, A. Sobirov, Sh. Yusupova “Hozirgi o'zbek adabiy tili” 3.
4. <https://www.labirint.ru/authors/30473/>